

ПРИВАТИЗАЦІЯ – ГОЛОВНА ЛАНКА РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В.В. Панченко, Українська академія банківської справи

Україна поступово наближається до ринкової економіки та проводить реформи, здійснення яких повинне перетворити українську економіку на невід'ємний елемент міжнародного розподілу праці та світового ринкового простору. Ринок, на відміну від економіки, скованої директивними адресними завданнями централізованого плану, означає економіку, що функціонує у повній відповідності до економічних законів.

Поняття ринкової економіки охоплює економічну систему, за якої процес прийняття рішень щодо виробництва і розподілу ресурсів ґрунтується на основі цін, створених шляхом добровільного обміну між виробниками, покупцями, робітниками і власниками, іншими галузями виробництва. Дослідження основних закономірностей ринкової системи в їх розвитку і взаємодії становить головне завдання економічної науки, і їх можна звести до кількох напрямків.

По-перше, це визначення основних принципів функціонування окремо взятих ринків та їх взаємозв'язку в економічній системі.

По-друге, потрібно встановити закономірності динамічного розвитку ринкової системи, щоб зрозуміти взаємовплив окремих явищ, характерних для різних ринків, що становлять органічну сукупність, і є дуже важливими для вирішення основних економічних питань: об'єкти і обсяги виробництва; засоби виробництва, що використовуються; суб'єкти, які використовують результати виробництва.

По-третє, регулюючої ролі держави, функція якої має бути спрямована на виконання завдань, що їх не виконує ринок, або на удосконалення існуючої ринкової системи і ринкових відносин.

По-четверте, він передбачає оптимальну реалізацію основної мети економічної системи – досягнення найвищого рівня національного добробуту.

В умовах сформованих ринкових відносин і нормального ринкового стану державне регулювання зводиться до підтримки функціонування ринкової системи та коригуючої діяльності, у ході якої можна виправити недоліки або негативні наслідки, які проявляються у функціонуванні ринку. Підтримуюча діяльність включає в себе:

- юридичне забезпечення ринкової діяльності;
- розвиток інфраструктури;
- забезпечення освіти та охорони здоров'я населення.

Коригуюча діяльність включає:

- проведення антимонопольних заходів;
- організацію системи захисту для непрацевдатних і малозабезпечених верств населення;
- проведення екологічних заходів.

Проведення децентралізації передбачає планування обсягу виробництва, номенклатури виробів, заробітної плати на мікрорівні (рівні окремого заводу,

підприємства) із врахуванням потреб ринку. Поглибленню цього процесу сприяє розвиток роздержавлення і приватизації. Отже зупинимось детальніше на процесах роздержавлення та приватизації в процесі реформування форм власності, адже саме вони займають центральне місце у економічній реформі.

Сьогодні в Україні, на жаль, немає жодної до кінця продуманої і науково обґрунтованої концепції економічної реформи: наука значно відстає від практики й не дає відповіді на запитання, поставлені життям. Тому замість теорії прискорення ми маємо практику падіння виробництва, замість перебудови – розлад економіки, замість ринку – натуральний обмін, замість приватизації – роздержавлення.

Приватизація майна державних підприємств України – це відчуження майна, що перебуває у загальнодержавній, республіканській і комунальній власності, на користь фізичних та недержавних юридичних осіб. Вона виступає засобом вирішення соціально-економічних завдань, підвищення ефективності виробництва, формування ринкового середовища, стимулів економічної діяльності, стабілізації державних фінансів.

Роздержавлення – це процес, при якому принципово змінюються місце й призначення підприємства чи організації в системі існуючого державного управління у зв'язку з посиленням економічної самостійності господарських суб'єктів і реалізацією їхніх комерційних інтересів.

Спільним для цих процесів є те, що вони зумовлюють зміну майнових відносин, хоча й різною мірою, і виключаючи підприємства з системи державного управління, мають за мету комерціалізацію їх діяльності – орієнтацію на прибуток, ринок і конкуренцію. Відмінність полягає в тому, що поняття “роздержавлення” ширше і включає в себе більшу різноманітність майнових відносин, ніж приватизація. Крім того, в процесі приватизації обов'язково змінюється суб'єкт права власності, здійснюється його конкретизація, в той час як при роздержавленні таке може й не відбуватись.

Мета приватизації – формування багатоступеневої економіки як матеріальної основи розвитку товарно-грошових відносин і ринку та передача реального виробництва від держави конкретним суб'єктам господарювання. Приватизація передбачає:

- зміну відносин власності на засоби виробництва з метою їх якісного відтворення та ефективного використання;
- створення прошарку недержавних власників як основи багатокласової соціально орієнтованої економіки;
- структурну перебудову економіки;
- стабілізацію економічного становища;
- розвиток конкуренції та обмеження монополізму;
- залучення закордонних інвестицій.

Мета роздержавлення – збереження державної власності як домінуючої, але не в монопольних формах володіння, а шляхом передачі права власності на комерційних засадах різноманітним суб'єктам господарювання для одержання прибутку.

Таким чином, роздержавлення є відокремленням капіталу як власності від капіталу як функції, що зумовлює збільшення кількості суб'єктів господарювання без зміни панівного становища на ринку одного власника – держави.

На відміну від командно-адміністративної системи в економіці, яка базується на підпорядкуванні особистих інтересів суспільним, приватизація формує економіку на засадах врахування особистого інтересу і його взаємодії з інтересами суспільства.

Досвід промислово розвинутих країн Заходу свідчить про недоцільність проведення політики надмірного втручання держави в економіку, що негативно впливає на продуктивність і конкурентоспроможність.

Дуже важливо уникнути девальвації валюти. Знецінення національної валюти триває доти, доки витрати на робочу силу не зменшаться до рівня, який забезпечує їх конкурентоспроможність. Це означає відносне, а іноді й абсолютне зниження заробітної плати.

За наявності власного досвіду приватизації в Україні все ж існує потреба вивчати досвід приватизації колишніх соціалістичних країн для того, щоб не повторювати їх помилок. Адже, як показує аналіз, державні підприємства в Україні менш ефективні, ніж підприємства з іншими формами власності. Між тим у інших країнах вони прибуткові, та й процес здійснення приватизації має суттєві відмінності, які пояснюються неоднаковими економічними й політичними умовами. Але для них беззаперечним є один важливий принцип: приватизацію без участі держави – здійснювати не можна. Не можна залишати на самоплив процес, що зачіпає долі мільйонів людей, існування самих держав.

Приватизація спрямована насамперед на реалізацію двох взаємопов'язаних цілей: підвищення ефективності господарювання за рахунок стимулювання зацікавленості власника та підвищення рівня забезпечення населення товарами й послугами для найбільш швидкого вирішення соціальних проблем.

Зараз на різних рівнях лунають заклики до швидкої та повної приватизації всього і вся. Іноді пропонують примусово провести фронтальну приватизацію. Однак це буде приватизація заради приватизації, а економічна й соціальна ефективність забезпечена не буде. Про це свідчить досвід розвинутих країн світу, де немає прагнення ні до суцільної, ні до швидкої приватизації.

Таким чином, така приватизація є постійним процесом і носить маятниковий характер: зростає частка приватного сектора – зменшується частка державного, зменшується частка приватного сектора – збільшується частка державного. Це відбувається шляхом продажу акцій з одного сектора економіки до іншого. У разі падіння попиту на продукцію і відповідно ефективності виробництва приватники прагнуть позбавитися власності, що приносить збитки, провести переливання капіталу будь-якими засобами. Держава в такому випадку поспішає на допомогу приватному капіталу і скуповує акції. При цьому вона керується міркуваннями соціального характеру: необхідністю забезпечити країну продукцією певного виду, зберегти робочі місця тощо, тобто такими, які не можуть бути взяті до уваги приватним капіталом з огляду на його природу.

Внаслідок цього у власності держави в різний час перебувають різні галузі, підприємства або частина підприємств. Так, в Англії у власності держави перебуває вугільна промисловість у зв'язку з її низькою рентабельністю, а в Італії та Німеччині більше половини акцій, вкладених у промисловість, належить державі. Але коли внаслідок впливу державних капіталів, зміни кон'юнктури ринку ефективність роботи підприємств підвищується, приватний сектор намагається викупити акції. У зв'язку з цим широко поширене твердження про те, що державну власність треба ліквідувати саме тому, що вона менш ефективна за приватну, безпідставне. Насправді власність тому і стає державною, що низько ефективна. Тільки поєднання державного і приватного секторів забезпечує високу ефективність народного господарства як з економічної, так і з соціальної точки зору. Водночас багато державних корпорацій (Рено – Франція, ФІАТ – Італія) є високорентабельними, і держава не поспішає віддати контрольний пакет акцій, оскільки має потребу в доходах для фінансування проектів, що мають загальнодержавне і навіть планетарне значення, але не викликають інтересу у приватного капіталу.

Таким чином, у промислово розвинутих країнах істотно змінилося поняття та якісний стан і приватної, і державної власності. Приватна власність виступає не тільки в індивідуальній, але й у інших формах – колективній, груповій, акціонерній. У західній економічній теорії і практиці під приватною власністю розуміють будь-яку недержавну власність, а під приватизацією – перетворення державної власності у недержавну.

Державна власність у розвинутих країнах виступає у акціонерній формі. При цьому держава володіє підприємством разом з іншими власниками. Державним вважають підприємство, контрольний пакет акцій якого належить державі. Остання щодо підприємства виступає не як керуючий об'єкт, а як акціонер. Суто державні підприємства в цих країнах зустрічаються рідко.

Світова практика свідчить про різноманітність форм власності. Але тотальна заміна державної власності на приватну не тільки не сприятиме розвитку нашої економіки, а, навпаки, відкине до примітивного, дикого капіталізму. Таким чином, шлях до розвинутої ринкової економіки – розумне поєднання і взаємодія різних форм власності, а не суцільна приватизація.

Нині приватизацією охоплено більше 50 країн світу, до яких входять східноєвропейські держави, а також країни СНД.

Ретроспективний аналіз досвіду приватизації різних країн показує, що в кожному конкретному випадку реалізуються пріоритетні конкретні завдання. Наприклад, приватизація в Португалії спрямована на ліквідацію заборгованості країни, у Великобританії гостро стоїть проблема збільшення доходної частини державного бюджету і так далі.

Слід зазначити, що найшвидше процес приватизації відбувається в Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині та східній частині об'єднаної Німеччини; більш консервативно – у Болгарії, Румунії та країнах – колишніх республіках СРСР.

В Угорщині початок приватизації був позначений прийняттям ліберальних законів про владні структури, про спільні підприємства тощо. Ці закони

принесли позитивні зміни в умовах розвитку приватизації. Згідно з угорським законодавством, приватизація здійснюється тільки тоді, коли є інвестор на 20 % акціонерного капіталу приватизованого підприємства. Таким чином було приватизовано 2/3 державних підприємств з одночасною їх перереєстрацією в акціонерні підприємства. Значною проблемою приватизації в Угорщині була оцінка майна підприємств. Великі акціонерні товариства передавали свій капітал малим і середнім підприємствам, що в кінцевому результаті перешкоджало визначенню власника підприємства і насторожувало іноземних інвесторів. Початковий період приватизації в Угорщині назвали “номенклатурним”, оскільки основну роль в приватизації відігравали органи управління та вищі організації. У 1990 році було створено Агентство державного майна, функцією якого стала координація, контроль за подальшим ходом приватизації в Угорщині. Основним економічним і соціальним гальмом на шляху приватизації в Угорщині є низький рівень життя народу пов’язаний головним чином з низьким рівнем доходів. Так, обсяг заощаджень населення цієї країни, який щорічно могли б направляти на приватизацію, складає менше 1 % вартості державного майна.

У Чехії та Словаччині приватизація розвивається в два етапи: швидкі перетворення державних підприємств в акціонерні товариства, які працюють без державної фінансової підтримки; поступова приватизація за участю національних та закордонних юридичних та фізичних осіб. Враховуючи фактор часу, чеські та словацькі економісти вважали, що ціна викупу значною мірою залежить від швидкості проведення приватизації.

На першому етапі передавалось у приватну власність майно другої групи, при цьому деяка частка майна передавалась населенню безкоштовно по державних сертифікатах (бонах). На другому етапі приватизувалось майно першої групи. Майно третьої групи не приватизувалось. Мета приватизації у Чехії і Словаччині – розвиток ринкових відносин в економіці.

У Румунії закон “Про приватизацію” наголошує, що державні підприємства основних сфер діяльності за винятком вугільної, оборонної промисловості та залізничного транспорту повинні 30 % свого майна віддати Агентству в справах приватизації, яке, в свою чергу, розподіляє безкоштовно це майно по 5000 лей на кожного громадянина Румунії. На жаль, закон не дає ніяких пояснень щодо приватизації залишкових 70 % власності державних підприємств.

Відносно східної частини Німеччини слід сказати, що об’єднання німецьких земель не вирішувало питань приватизації. Економіка колишньої НДР дуже монополізована – 85 % всього економічного потенціалу припадає на 220 виробничих підприємств. За оцінками спеціалістів, 25 % східнонімецьких підприємств підлягало ліквідації внаслідок фізичного та морального зносу. Таким чином, новий капітал було вкладено насамперед у нові підприємства. А поки що прискорена приватизація породила дуже багато нових проблем в житті східних німців.

У Польщі приватизація здійснювалась за трьома напрямками:

По-перше, створенням нових підприємств замість збанкрутілих;

По-друге, шляхом реприватизації, тобто за рахунок повернення незаконно відібраного після війни державного майна власникам;

По-третє, шляхом приватизації державних підприємств.

Доцільно детальніше зупинитися на аналізі названих напрямків. “Велика” польська приватизація ставила за мету перетворення підприємства в господарське товариство, частіше закритого типу. Для цього підприємство готувало на розгляд Міністерства по перетворенню власності пакет документів: пропозицію колективу щодо приватизації; економічну оцінку підприємства; проект засновницьких документів господарського товариства; проект пільг при купівлі акцій; відгук вищестоящого органу про можливість приватизації; рішення антимонопольного комітету. Другий напрямок приватизації – “середня” приватизація через ліквідацію. Основна її мета – продаж всього підприємства окремому власнику (або частково – оренда). Пропозиції щодо ліквідації або оренди підтверджуються рішенням трудового колективу. В Польщі 70 % державних підприємств були перетворені у товариства з різною формою власності.

Таким чином, ринкова економіка не може існувати без чіткої системи проведення роздержавлення і приватизації власності, що у період сьогодення і проводиться в Україні.

В Україні сьогодні центральним завданням приватизації є збільшення валового внутрішнього продукту на основі підвищення ефективності роботи приватизованих підприємств, подолання економічної кризи і створення умов для здійснення ринкових реформ.